

L'altra parte l'aretramento del confine tra la Repubblica di Venezia e l'Impero turco, verso l'interno, prolungava la durata del viaggio che dovevano compiere in direzione delle città dalmate tutti gli articoli di commercio che dalla Bosnia giungevano ai „lazzaretti” di queste città per esservi decontaminati.

Si doveva inoltre impedire ai singoli carovanieri di abbandonare la compagnia per vendere le loro robe prima del controllo sanitario. A tale scopo le carovane erano accompagnate da reparti armati e le soste notturne si svolgevano, sotto controllo, dentro alle bazane.

Una descrizione dello stato, delle condizioni e dell'utilizzazione di questi edifici alla fine del XVIII secolo ci deriva dai dati del catasto degli edifici statali che risale all'anno 1789. Secondo la specificazione contenuta nel catasto le bazane servivano per accogliere i viaggiatori provenienti dalla Turchia assieme alle loro carovane. Alcune sono definite: edifici per le persone poste in contumacia cioè luoghi di isolamento durante l'infuriare di epidemie. Una delle bazane è definita „lazzaretto”.

La maggior parte di questi edifici disponeva di cortili interni, quartieri militari e di una casetta per i rappresentanti delle autorità sanitarie.

Sulla strada carovaniera che da Livno conduce a Split le bazane erano poste: a Bili Brig presso Prolog, a Han vicino a Sinj, nella stessa Sinj, a Klis (due bazane) ed a Split.

In questa esposizione scritta l'autore oltre alla descrizione della bazana di Split indica i dati più importanti che si riferiscono alle bazane di Imotski, Trogir, Sinj, Klis e Kaštela (Castelli di Split).

Nella città di Split la bazana sorgeva nel sobborgo di Dobri (Pozzobon) vicino ai bastioni ed alle mura cittadine.

Fino ad oggi non si è riuscito a stabilire l'anno esatto in cui venne costruita questa bazana. Ci sono molte ragioni per ritenere che l'edificazione fosse avvenuta tra il 1666 ed il 1675. Infatti proprio a cominciare da queste date nei disegni delle piante cittadine si può notare la presenza di questo edificio. Del suo aspetto dettagliato possiamo farci un'idea in base ad un disegno, non datato, che risale al XVIII secolo e da quattro disegni del 1808 che pubblichiamo nell'ambito di questo scritto.

Abbandonata e trascurata la bazana, col passare del tempo, perde la sua importanza e già nel 1804 serve da magazzino per il fieno e la paglia.

Nel 1808 è un edificio in rovina ed, in seguito ai rinnovamenti urbanistici dell'entità cittadina, diventa elemento incompatibile con gli intenti che ne promossero la costruzione. Per tutte queste ragioni fu venduta nel 1808 a F. Signorelli. Per questa vendita sorse in seguito una vertenza tra il Signorelli ed i cittadini.

Dal succedersi degli avvenimenti susseguenti non si può ricavare una visione chiara del come e del quando la bazana fosse stata demolita.

In ogni caso la demolizione ebbe luogo prima del 1826 dato che nella pianta cittadina di quell'anno non si nota più la sagoma della bazana.

(Rad je primljen u Uredništvu 20. XII 1987. god.)

Original scientific paper
UDC 644.6:628.1/69/497.1 „18”

Stanko PIPLOVIĆ, Split

RADOVI VICKA ANDRIĆA NA VODOOPSKRBI SPLITA

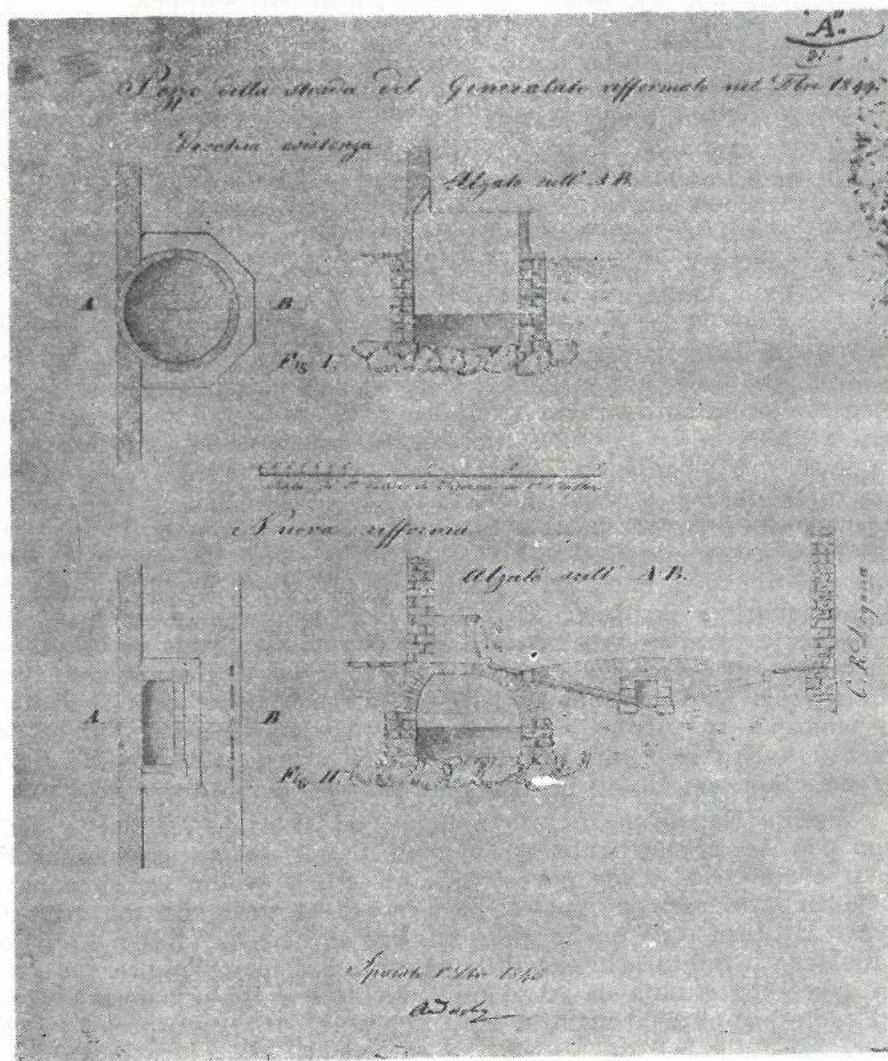
Počeci organizirane opskrbe vodom Splita padaju u daleku prošlost. Kada se rimski car Dioklecijan odrekao prijestolja, povukao se u rodni kraj. Tu je u blizini Salone u pitomu zaljevu dao podignuti oko 300. god. n. ere grandioznu palaču. Voda, potrebna za udoban život brojnih ljudi u palači, bila je dovedena akveduktom dugačkim 9 km s vrela rijeke Jadro pod Mosorom. Kada su Avari i Slaveni početkom 7. st. razorili Salonu, sklonili su se preživljeli stanovnici u Dioklecijanovu palaču. U tom velikom metežu stradao je vodovod. Da se ponovno osposobi, za to u srednjem vijeku nije bilo uvjeta.

Stoga su iskopani brojni privatni i javni zdenci i cisterne. Svi važniji objekti, radi okupljanja većeg broja ljudi u njima, morali su imati svoje bunare. Tako npr. na planu Gospodskog, današnjeg Narodnog trga, kojeg je vjerojatno napravio V. Andrić 1821. god., vidi se da su u prostoranom dvorištu srednjovjekovne kneževske palače bila dva bunara. To se odnosilo i na zdravstvene ustanove. Kada je koncem 16. st. na istočnom dijelu luke podignut lazaret, ukazala se naročita potreba vode za raskuživanje prispjele robe s turskog teritorija. Odmah u početku je izgrađena jedna cisterna, a 1610. god. druga veća. U nacrtu lazareta, kojeg je 1817. god. napravio Andrić, vide se u nečistom dijelu dva dvorišta s bunarima okružena skladištima gdje se smještala sumnjiva roba. Uz njega je poseban prostor s velikim bazenom u kome se roba čistila umakanjem. I u dvorištu stambenog dijela je također bio bunar.¹ Vojna bolnica, koja je u prošlom stoljeću smještena u nekadašnji Benediktinski samostan sv. Arnira na sjeveru Dioklecijanove palače, imala je u dvorištu veliku cisternu. Isti slučaj je bio i kod stare Civilne bolnice izgrađene koncem 18. st. na bastionu Corner.²

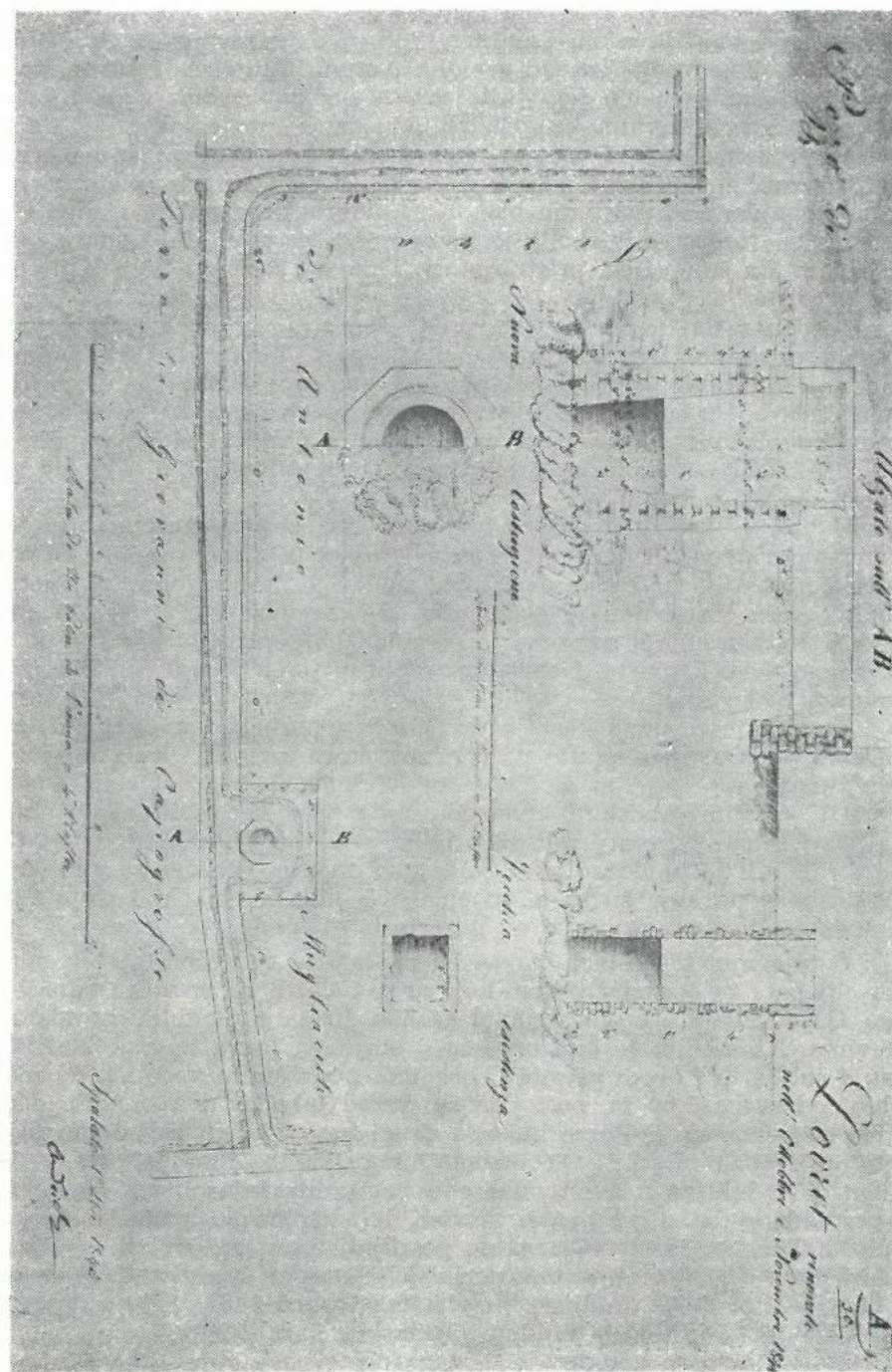
Poslije Napoleonskih ratova 1818. god. došla je Dalmacija definitivno pod Austrijsku okupaciju. Odmah u proljeće iste godine car Franjo I se uputio da obiđe novostečene oblasti. U svojim zapisima navodi da je Split vrlo prljav, nema dovoljno pitke vode, da mu nedostaje upravo izvorska voda, pa se mora piti ona iz cisterna.³ Baš u to vrijeme je djelovao u Splitu arhitekt Vicko Andrić, rodnom iz Trogira. On je nakon završenog studija na Akademiji sv. Luke u Rimu tokom 1822—23. god. radio kao okružni inženjer u ovom gradu. Zatim je u periodu 1824—

* Rad je saopšten na naučnom skupu „Povijest zdravstva u Dalmaciji” povodom „180. obljetnice osnivanja prvog medicinskog studija u Hrvatskoj u Trogiru” 12. X 1987. god. u Trogiru.

—32. bio zaposlen u Direkciji javnih gradnja pri Namjesništvu u Zadru kao privremeni i stalni inženjer.⁴ Opće društveno-gospodarske promjene, posebno od sredine 19. st. imale su odjeka i u samom Splitu koji se preobražava iz zapuštenog težačko-obrtničkog gradića u moderno privredno i prometno središte šire regije. Grad je tada brojio već oko 12 000 ljudi. Stoga se iz postojećih bunara, koji su stoljećima zadovoljavali, nisu više mogle podmirivati povećane potrebe. Problem se najprije pokušao riješiti uređenjem izvorišta te saniranjem i povećanjem kapaciteta bunara. Andrić je u vremenu 1844—46. god. izradio nacрте za uređenje više javnih zdenaca u samom gradu i njegovoj okolici.⁵

Slika br. 1. Bunar u Ulici generalata u splitskoj luci preuređen 1844. god. Andrićev crtež prikazuje staro i novo stanje u tlocrtu i presjeku.

Slika br. 2. V. Andrić: bunar u predjelu Lovret u Splitu preuređen 1844. god. Crtež prikazuje novo i staro stanje te situaciju.

Najpre je u toku listopada i studenog 1844. god. obnovljen bunar sa živom vodom u predjelu Lovret sjeverno od tadašnjeg grada. Nalazio se uz put koji je vodio između zemalja Antuna Muljačića i Ivana Kapogrosa. Stari bunar je bio četvrtaste osnove obzidan veoma slabim kamenim zidom s primitivnim kruništom, tako da je moglo lako doći do zagađenja vode u njemu. Ovom prilikom bunar je proširen i dobio kružni oblik, pa mu je povećana sadržina. Bočne stijene su mu osigurane novim jakim zidom od masivnih blokova, a napravljeno mu je i novo ljepše krunište. Neposredni okoliš je popločan, a prostor oko bunara ograđen zidom, da se spriječi pristup stoci. Time su stvoreni bolji higijenski uvjeti korištenja.

Odmah zatim u prosincu je preuređen i bunar u Ulici generalata, u luci, preko puta Carinskog ureda. Bio je vrlo plitak radi male nadmorske visine. Okrugle je osnove i obzidan kamenom. Sada je u gornjem dijelu nadsveden, sužen mu je otvor, postavljeno novo krunište, a oko postavljen pločnik. Također su napravljene kanali za odvod površinske vode od kiše i one koja se preljeva prilikom zahvaćanja, tako da nije mogla dospjeti u bunar.

U lipnju 1845. god. popravljen je bunar koji se nalazio u jugoistočnom uglu današnje Poljane Grgura Ninskog u samom središtu starog grada, neposredno uz crkvu sv. Filipa. Bunar je bio izdubljen u kamenu, dubok i širok. Samo mu je gornji dio, koji se naglo sužavao, bio oko obzidan. Kod uređenja ponovno je prezidan najgornji dio kamene obloge i izvedeno novo krunište. Neposredno uokrug teren je opločan pravilnim kamenim blokovima.

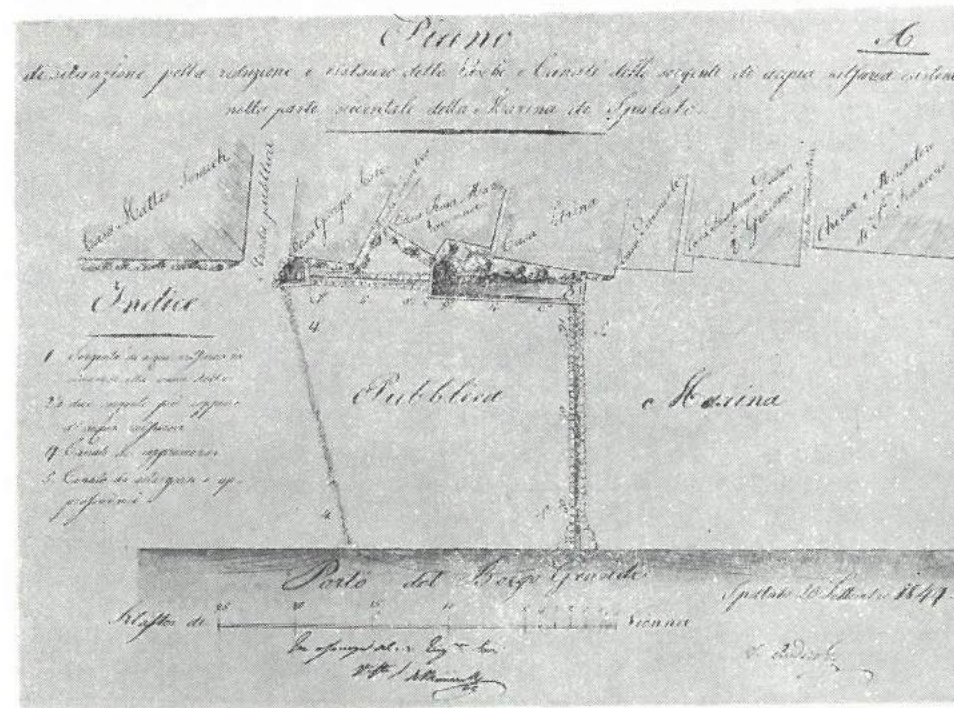
Samo mjesec dana kasnije uređen je i poznati bunar Pozzo buon ili Dobra voda. On se nalazio na istočnom kraju prostora današnjeg Trga Gaje Bulata a po njemu je čitavo ovo težačko predgrađe dobilo naziv Dobri. U ostalim gradskim bunarima voda je u većoj ili manjoj mjeri bila pomješana s morem i nije bila najbolja za piće. U sam se bunar tada nije diralo, ali je popločan uski pojas oko otvora. Također su regulirane površinske vode koje su se u vrijeme kiša slijevale niz današnju Čiril-Metodovu ulicu pravo na širinu gdje je bio bunar.

U siječnju 1846. god. napravio je Andrić crtež postojećeg stanja svih objekata za opskrbu vodom koji su se nalazili na prostoru današnjeg Trga Gaje Bulata. U planu je prikazana širina s okolnim zgradama i vrtovima. Na sredini je bila uređena i obzidana lokva koja je služila za pranje rublja. Na ovom prostoru, bogatom podzemnim vodama, na maloj dubini od svega 1.50 m, postojala su nekad također dva bunara. Jedan je bio već spomenuti Pozzo buon, a drugi na krajnjem zapadnom dijelu kojeg je trebalo urediti. On je detaljno prikazan. Bio je dosta velikih dimenzija izdubljen u čvrstom terenu bez unutrašnje obloge. Projektom je predviđeno da se gornji dio zasvodi, izradi okruglo krunište, a okoliš poploča. Time bi se stvorili znatno povoljniji sanitarni uvjeti korištenja. I sam plato sa zapadne strane perilišta je uređen i proširen. Postepeno se ovaj prostor dalje uređivao. Lokva je zatrpana 1881. god., a deset godina kasnije tu je počela gradnja Općinskog kazališta.⁶

Na istom listu također je ucrtano postojeće stanje bunara u predjelu Sukošan tj. u polju nešto sjevernije. To je uzak, ali dubok bunar. Bio je unutar manjeg, nešto sniženog, prostora osiguranog zidom usu-

ho. Vjerojatno je bio bez zaštitnog parapeta oko otvora. I ovaj bunar je bio u lošem stanju i zapušten, pa je Andrić predložio da ga se uredi i osigura, tako da mu se napravi krunište, a okoliš poploča.

Zapadni dio splitske luke bogat je izvorima tople sumporne vode. Jedan od njih je na dnu Marmontove ulice, gde su još 1821. god bile izgrađene ljekovite toplice.⁷ Nešto dalje na Matejuški ispod zgrade samostana sv. Frane također je više izvora tako da je dr. J. Marušić 1914. god. nameravao u prizumlju urediti moderno sumporno kupalište. Vjerojatno su ga ratne prilike u tome omele pa ova ideja nije ostvarena. U

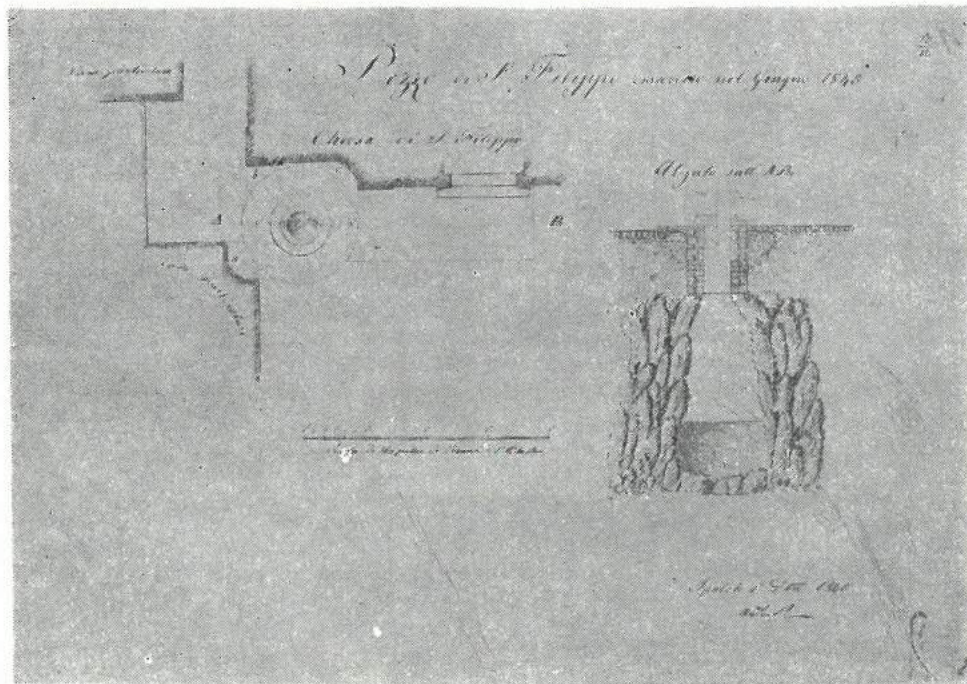
Slika br. 3. Andrićev plan iz 1844. god. za obnovu i adaptaciju toplog sumpornog vrela na Matejuški na zapadnom dijelu splitske luke.

blizini kod mora bilo je vrelo sumpornoslane vode Piškera koja je od davnina služila stanovnicima težačkog predgrađa Veli Varoš za pranje rublja. Bilo je zapušteno pa je u rujnu 1844. god. Andrić napravio plan za njegovu obnovu i adaptaciju. U malom zapadnom bazenu ispod kuće Jurja Škare bio je jedan izvor čija je voda oticala kanalom u more. Projektom je predviđeno da se ovaj kanal ukine, a izvor spoji sa susjednim većim bazenom u kojemu su izbijala dva obilnija mlaza. Planirano je također da se kanal iz većeg bazena produbi i proširi, a onaj iz manjeg ukine. Temeljita pregradnja je izvršena u prvoj polovici 1846. god. po detaljnom Andrićevom nacrtu. Tada je, uz ostalo, izgrađen ogradni zid s pristupnim stepenicama što je olakšalo korištenje. Ovo perilište je slu-

žilo sve do 1930. god. kada je prilikom podizanja nove zgrade na ovom mjestu prekriveno. Nije više bilo potrebno, jer je bilo riješeno pitanje gradskog vodovoda.

Izgleda da je Andrić radio i na uređenju česme u nekadašnjem splitskom polju u predjelu Trstenik istočno od grada. Tamo teče bistar potok čiji je izvor još u davna vremena kaptiran. Napravljen je rezervar sa česmom poznat pod imenom Kraljevo vrilo. U njen zid je Andrić ugradio grb grada skinut s vijećnice na Gospodskom trgu prilikom njenog rušenja.⁸

Sva ta rješenja su ipak bila samo privremena. Uz nedovoljne količine, voda je bila slabog kvaliteta, pa je dovožena čak sa izvora u Trste-

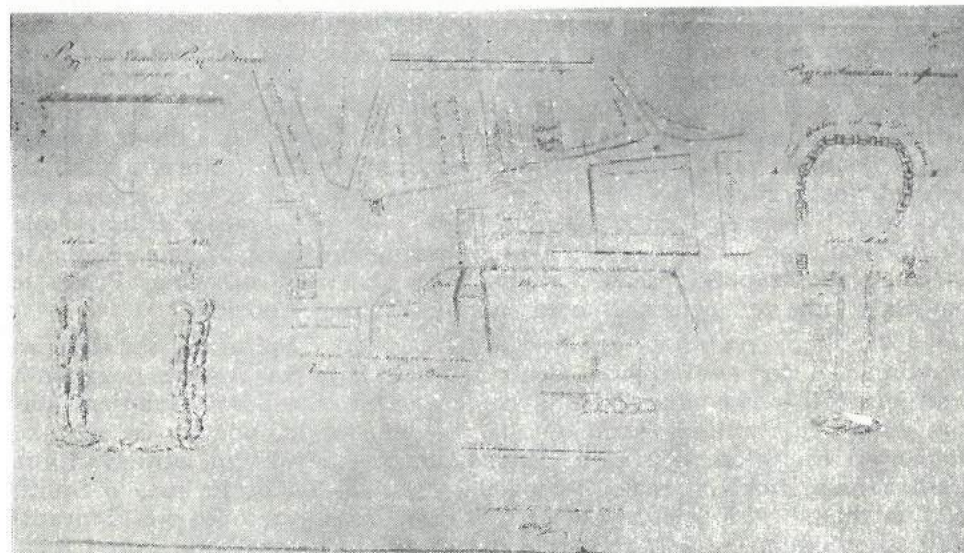

Slika br. 4. V. Andrić: crtež bunara na današnjoj Poljani Grgura Ninskoga u Splitu popravljenog 1845. god. Prikazan je tlocrt i presjek.

niku. Za potrebe vojničkog garnizona dopremala se bačvama iz Solina. Predgrađa Lučac i Manuš, koja su u rodnim godinama imala lijep prihod od vrtlarstva, bila su prisiljena da se služe zagađenom vodom iz javnih lokava ili je skupo plaćati iz onih mekoliko privatnih cisterna. U središtu grada stanje je bilo još teže. Kupovina vode dovožene po skupoj cijeni iz udaljenih izvora je bio privilegij kojega su mogle priuštiti samo dobro stojeće obitelji. Voda, iako je često stizala mutna i mlaka, nije bila dostupna siromašnom puku. Naročito je ljeti bilo teško doći do vode i to samo za piće, dok je za održavanje higijene to bilo gotovo nemoguće. Dovoljno je reći da je bunar u vrtu kojeg je imalo Sjemenište na Manušu, za vodu osrednje kvalitete ostvarivao prihod u jednoj ljetnoj se-

zoni od preko 700 forinta. Nešto je manje donosio onaj na Dobrome vlasništvo plemića Kambija. Gradanske porodice su davale rublje na pranje ženama iz Kaštela. Jedino javno perilište je bilo ono na Piškero koje je služilo za potrebe Velog Varoša. Pučanstvo ostalih dijelova grada je išlo da pere rublje i posteljinu na more.⁹ Ovakva teška situacija, posebno potrebe privrede i željeznice, je bila razlogom da se ubrzo počelo ozbiljno razmišljati kako gradu osigurati toliko neophodnu tekuću vodu.

God. 1845. razmatrana su tri osnovna moguća rješenja. Prvi prijedlog je bio da se obnovi akvedukt Dioklecijanove palače. Za njega se zalagao Vicko Andrić koji je izradio poseban elaborat i uputio ga Okružnom kapetanatu. U njemu je dao svoja opažanja o stanju antičkog dovodnog kanala i procjenio da bi predhodni radovi stajali 800 forinta. Predviđao je da bi ovo rješenje iziskivalo ukupan trošak od 71 804 forinte. Drugi prijedlog je bio da se izvede novi vodovod lijevom obalom rijeke Jadro. Zahvat je trebao biti niže od izvora i to kod mjesta zvanog

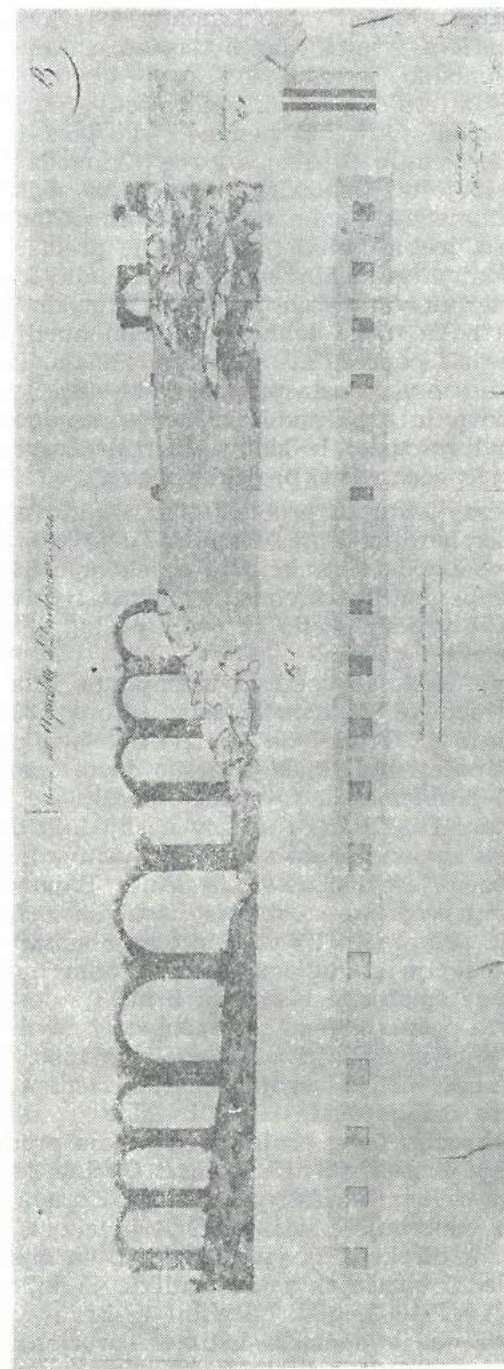
Slika br. 5. Andrićev projekt iz 1846. god. za uređenje bunara i lokve na današnjem Trgu Gaje Bulata te bunara u predjelu Sukošan.

Mlinice. Za ovaj vodovod, prema predračunu Direkcije za fortifikacije, potrebno je 40 000 forinta. Varijanta ovog rješenja je bila da se kanal vodi desnom stranom rijeke, produži preko ceste za Trogir i pošto pređe rijeku kod Vranjičkog zaljeva, da izbije na splitski poluotok. Računalo se da bi se u tom slučaju trošak nešto popeo i iznosio 45 000 forinta. Ovaj prijedlog je imao više nedostataka. Pošto bi se voda zahvaćala dosta nisko trebalo je mehanički dizati na veću visinu, a kako bi se uzimala iz otvorenog vodotoka moralo bi se je pročišćavati radi nanosa naročito poslije kiša. Ovaj sistem je ocijenjen kao neekonomičan sa obzirom na održavanje i sigurnost eksploatacije.

Treći prijedlog je bio da se sakupe u jedan zajednički rezervar vode iz četiri izvora koja su postojala u blizini grada. Prema procjeni Direkcije za fortifikacije za ovo rješenje je bilo potrebno investirati svega 15 000 forinta, ali je ono bilo najslabije. Na ovaj način se nije mogla osigurati potrebna količina vode za grad naročito ne u ljeto i slučaju suše kada su izvori oskudni vodom.

Ideju o obnovi antičkog vodovoda zagovarao je okružni kapetan Edvard de Griez. Međutim, nakon njegove smrti sve je zamrlo. Zaziralo se od velikih troškova, a bilo je i različitih mišljenja pa su se dogovori otegli dok konačno 1848. god. nisu potpuno pali u zaborav. Tek 1853. god., kada je imenovan za načelnika u Splitu Šimun Michieli Vitturi, pristupilo se ozbiljnije razmatranju problema. Nova uprava je poboljšala dotadašnje loše financijsko stanje općine, izvele neke javne radove i odmah se počela baviti pitanjem kako da gradu osigura toliko potrebnu vodu. Za stvar su se zainteresirale pokrajinske vlasti pa je Građevinska direkcija sva tri moguća rješenja vodovoda poslala 1854. god. Namješništvu u Zadar na razmatranje. Detaljno sagledavši prednosti i nedostatke svakog od njih, Direkcija je preporučila obnovu Dioklecijanovog vodovoda kao najpovoljnije. Dobre strane ovog prijedloga su bile što je voda zahvaćana iz samog izvora. Stoga je mogućnost zagađivanja bila mala, a k tome se dobivala stalna i dovoljna količina vode ne samo za piće već i druge potrebe. Konačno antički vodovod je bio još uvijek u dosta dobrom stanju pa bi se tako obnovio važan spomenik rimske kulture. Jedino su početni dosta visoki troškovi mogli biti izvor poteškoća za njegovu realizaciju.¹⁰ Općina je zatražila od Vlade odobrenje za investicije koje su bile potrebne za pripreme i otkopavanje antičkog kanala. Kada je to osigurano, započelo se 1. svibnja s predhodnim redovima. Posao je povjeren tada već penzioniranom inženjeru Vicku Andriću.¹¹

Kac konzervator za spomenike Zadarskog i Splitskog okružja, on je odmah o tome obavestio Centralnu komisiju za zaštitu povijesnih i umjetničkih spomenika u Beču, naglasivši da će osposobljavanjem starog vodovoda Split, ne samo dobiti potrebnu vodu, već da će se tako doprinjeti njegovom očuvanju. Prema prvim Andrićevim istraživanjima trasa kanala Dioklecijanovog vodovoda od izvora do prvih kuća u Splitu bila je duga 4 836 bečkih klaftera. Radi neravnog terena rimski graditelji su prilikom izgradnje morali savladati velike poteškoće. Pored toga, s obzirom da je visinska razlika između izvora i palače bila mala, trebala je trasa da bude što kraća kako bi se osigurao potreban pad i pritisak. Zato je kanal na nekim mjestima bio duboko ukopan u zemlju, a negdje se morao voditi na posebnoj konstrukciji iznad terena. Kanal je širok 2, a visok 4 stope, tako da mu je poprečni presjek 8 stopa. Trasa starog vodovoda je išla padinama brda Žrnovnica gdje je nailazila na znatne terenske prepreke. Tu je kanal na dva mjesta morao biti ukopan u živu stjenu na dubinu od 5 klaftera i to na lokacijama zvanim Tisni klanac i Pod Kunčevim kućama. Zatim su slijedile dvije uvale, prva s južne strane brda Žrnovnica i druga Dujmovača, koje su bile niže od razine akvedukta za preko 7 klaftera, pa se preko njih prešlo kamenim mostovima sa lukovima. Dakle, prema Andrićevim početnim procjenama, od ukupne dužine dovodnog kanala iznad zemlje je bilo 244 klaftera, a ukopano 4 592. Smatrao je da je stanje građevine dobro. Predviđao je da na du-

Slika br. 6. V. Andrić: tehnički snimak mosta Dioklecijanovog vodovoda u predjeću Dujmovača, 1845. god. Prikazan je pogled, tlocrt i detalj kanala.

žini od 3 091 klafter treba izvesti samo neznatne popravke, da je kanal na dužini od 1 385 klaftera više ili manje oštećen, a samo na dužini od 360 klaftera potpuno uništen.¹²

Nakon što je Namjesništvo dalo suglasnost, Andrić je pristupio konkretizaciji svoje zamisli. On je za nepune dvije god. 1855—56. našao i otkopao sve sačuvane ostatke Dioklecijanovog vodovoda i o tome 1857. god. dostavio iscrpan izvještaj Centralnoj komisiji za spomenike u Beču. Zatim je napravio planimetrijski snimak s visinskim podacima čitave trase. Najznačajniji objekt je bio veliki most koji je prelazio preko doline u Dujmovači. Na pilionima građenim velikim kamenim klesancima nad-svođenim polukružnim lukovima išao je kanal za vodu. Andrić je još 1845. god. bio napravio za njega tehničku dokumentaciju sa prikazom tlocrta, izgleda sa strane i poprečnim presjekom kanala. Iz nje je vidljivo da je most u to vrijeme već dosta propao. Neki stupci su bili potpuno uništeni, a i više lukova je urušeno. Naročito je stradao najgornji dio kroz koji je išao kanal za vodu. Iz zidova je rasla trava i žbunje. Na osnovu tog elaborata je počeo raditi projekt obnove.

Da bi bolje upoznao tehničku problematiku, otputovao je 1857. god. u Italiju te posjetio Lombardiju, Rim i Napulj. Tu je kroz nekoliko mjeseci proučavao stare vodovode u funkciji te najekonomičnije načine distribucije vode po stambenim kvartovima, trgovima i privatnim pogonima.¹³ Poslije je još neko vrijeme radio na ovom poslu, ali ga nije dovršio vjerojatno radi poodmaklih godina.

Andrićevo djelo je nastavio općinski inženjer dr Franjo Locati, koji je dovršio projekt obnove. U oproštajnom govoru 1859. god. nakon isteka mandata, naglasio je Vitturi da su izvršene sve pripreme te da treba samo dovršiti započeti rad. Ipak je posao dosta sporo napredovao, jer je bilo još mnogo problema da se riješi. Naročito su se za vodovod zalagali okružni kapetani De Zanchi i njegov naslijednik dr Ivan Buratfi koji su kod viših vlasti zagovarali da se projekt prihvati.

God. 1860. preuzeo je načelništvo dr Ante Bajamonti. Općinska uprava je pod njegovim vodstvom ozbiljno nastavila rad na vodovodu. Građevinska sekcija je pripremila tri varijante za obnovu. Prva je predviđala vjernu rekonstrukciju starog vodovoda u svim njegovim dimenzijama i oblicima, druga smanjene visine od 5 na 3 stope, a treća kombinaciju upotrebe starih poteza koji su bili sačuvani i novih ciljeva od kamena. Općinsko vijeće je na sjednici od 16. veljače 1860. god. prihvatilo drugu varijantu. To znači da je usvojen ranije izrađen nacrt uz neke manje izmjene koje su omogućavale lakšu izvedbu uz nižu cijenu koštanja. Troškovi za realizaciju ovog projekta su prema predračunu općinske građevinske sekcije iznosili 83 519 forinta. Općina je u to vrijeme bila pod starateljstvom državnih vlasti pa se stoga Uprava obratila Namjesništvu u Zadru za odobrenje projekta. Ono je cijelu dokumentaciju prosljedilo Pokrajinskoj direkciji za javne radove, na čijem se čelu nalazio dr Lucchini, ugledni stručnjak za hidrauliku. U izvještaju Namjesništvu br. 1847 od 16. VI 1861. god. Lucchini je iznio sud o elaboratu. Između ostalog navodi da je općinski inženjer, procjenjujući potrebne radove za vodovod, to napravio s dosta nejasnoća i manjkavosti, te da predviđena svota nije dovoljna. Zato je predloženo da se ponove svi predračuni s točnije određenim količinama i mjerama te da se bolje izvrši

analiza jedinačnih cijena. Napravljena kalkulacija od strane Direkcije pokazivala je da će troškovi biti znatno veći nego što su planirani.

U međuvremenu su vođeni pregovori s poduzetnikom Antom Karamanom oko izvedbe radova, te je na kraju s njim zaključen ugovor br. 670 od 27. IV 1862. god. U ime općine, osim načelnika Bajamontija, ugovor su potpisali prisjednici dr P. Ilić, dr Đ. Giovannizzo, dr A. Cindro, te sekretar P. Zink. Karaman je time preuzeo radove na cijelom vodovodu i obavezao se da će ih izvršiti po trasi koristeći ostatke antičkog vodovoda, a prema projektima i drugim dokumentima izrađenim od općine. Radovi su trebali početi mjesec dana nakon uvođenja u posao i biti završeni u roku od dvije godine. Ugovoru je bio priložen troškovnik, ali u njemu nisu uzete u obzir ispravke Lucchinija, nego je predračunska cijena podignuta samo na iznos od 98 737 forinta.

Najteže je bilo pronaći izvore financiranja gradnje vodovoda. Zato je Općinska uprava zatražila zajam od Austrijske banke na 40 godina. Zatim je poradila da joj Vlada odobri sklapanje zajma, a kada je to postignuto, unjela je u predračun za 1864. god. sve radove koje je namjeravala izvesti. Međutim, protiv tog prijedloga su glasala 63 općinara i on je propao. Na sjednici Općinskog vijeća 17. II 1864. god. objavljen je raskid ugovora s Karamanom. Nisu potpuno jasne okolnosti pod kojima je do ovoga došlo. Iz uzajamnog optuživanja teško je dokučiti pravu istinu. Vjerojatno je jedan od osnovnih razloga bio što općina nije mogla osigurati sredstva. Nedugo zatim 6. lipnja raspuštena je Općinska uprava i vijeće, jer im je istekao mandat. Tada je Bajamonti 1865. god. po drugi put došao na čelo općine, pokrenuo je opet pitanje gradnje vodovoda. U predračunu za 1866. god. pored ovih, uvršteni su i drugi veliki javni radovi u Splitu. Općina je ponovo poradila da dobije zajam, sada od 200 000 forinta s kojim bi započela rad na potrebnim komunalnim objektima u prvom redu na vodovodu. Protiv zajma nastao je opet u gradu protest. Stoga je Općinsko vijeće 29. siječnja 1866. god. odlučilo da zamoli Dalmatinski sabor da on isposluje općini zajam od 18 000 forinta bar za početne radove na vodovodu. I tada su Bajamontijevi protivnici uspjeli da to onemoguće. Rat s Francuskom i kolera koja je izbila u to vrijeme, još su više otežali situaciju.

Tako je obnova vodovoda stalno odgađana i projekti mijenjani. Teško je reći kada bi radovi počeli da planirana izgradnja dalmatinske željeznice nije dala novi impuls. Ministarstvo trgovine je pokazalo dosta razumjevanja za ovaj problem pa je preporučilo Inspektoratu željeznica da se pitanje opskrbe vodom željeznice uskladi s potrebama grada. U skladu s tim općina je 17. listopada 1876. god. uputila dopis br. 1771. Inspektoratu po kojem bi polovicu troškova gradnje trebao snositi željeznički fond, četvrtinu ministarstvo rata i ostale zainteresirane vlasti, a ostatak općina. Međutim vrijeme je prolazilo, a da se nije postigao zajednički dogovor. Izgleda da je najveća prepreka bila u velikim troškovima.

God. 1877. izgrađena je prva željeznička pruga od Splita do Šibenika. To je doprinjelo da se još iste godine postigne sporazum sa željezničkom upravom koja je odlučila da sudjeluje u troškovima za vodovod sa 150 000 forinta. Osim toga, dodjeljena je pomoć vojnog erara od 37 000, a od države još 5 000 forinta. Ukupno je tako osigurano 192 000 forinta.

Ali viceinspektor željeznica Warnbüler je po naređenju inspektora Gaternara zahtijevao da se odmah priđe radovima. Kako općina nije imala odobrenog kredita za svoje sudjelovanje, a sredstva kojima je raspolagala nisu dostizala niti tisuću forinta, odlučio je Bajamonti da sam razriješi ovu tešku situaciju. On je na sjednici Vijeća 17. ožujka 1877. god. iznio cjelokupnu problematiku te izložio plan i troškove za novi vodovod. Nekoliko dana kasnije 20. ožujka uputio je Općinskoj upravi ponudu da će on u svojoj režiji preuzeti obnovu vodovoda za paušalni iznos od 300 000 forinta. Ta je suma bila daleko niža od one koju su tražili poduzetnici.

Općinska je uprava na sjednici od 23. ožujka prihvatila ovu povoljnu Bajamontijevu ponudu, koja je za njega bila veliki rizik, jer se predviđalo da bi rekonstrukcija vodovoda i dovođenje vode u Split moglo stajati čak do 600 000 forinta. Bajamonti se u želji da dovede do rezultata višegodišnje napore, upustio u vrlo neizvjesan poduhvat. S druge strane općina bila tako rješena velike brige, ali je ona ipak trebala doprinjeti svoj dio uz ono što je već država dala i što će trebati od nje još isposlovati. Tako je napokon Bajamonti u proljeće 1877. god. započeo s gradnjom vodovoda. Dana 26. kolovoza sazvana je sjednica Općinskog vijeća. Na dnevnom redu je bio završni račun za 1876. god. i plan radova za narednu godinu. Odlučeno je da se digne zajam na 20 godina u visini od 150 000 forinta. Od tog iznosa trebalo je utrošiti 100 000 za vodovod, pazar 30 000 i klaonicu 20 000 forinta. Sudjelovanje općine za vodovod je imalo biti 75 000 forinta, dok je ostatak od 25 000 trebao poslužiti za eksproprijaciju i troškove poslovanja.

Pregovore o zajmu s tvrtkom Bodencredit-Austalt iz Beča vodio je dr. Rossignoli, ali ta kombinacija je u zadnji čas propala, jer je od vlasti ocjenjena kao nesigurna. Jedina mogućnost je sada bila da se pristupi emisiji 1 500 obveznica u apoenima od 100 forinta u skladu s ovlaštenjem Zemaljskog odbora br. 3 250 od 26. rujna 1877. Emisija je odobrena od Ministarstva financija u suglasnosti s Ministarstvom unutrašnjih poslova obavješću br. 1 498 od 7. travnja 1878. god.

Tijekom 1877. god. izvršeni su radovi na obnovi Dioklecijanovog dovodnog kanala u dužini od tri kilometra. Na njima je bilo zaposleno prosječno 150—200 ljudi dnevno. Koncem godine posebna komisija je obišla gradilište i utvrdila da su predviđeni radovi, koji su obuhvaćali dionicu od izvora Jadra do ceste što je iz Solina skretala za selo Mravince, bili potpuno gotovi. U ovo su bili uključena i četiri mosta koji su podržavali kanal iznad terenskih uvala. Već tada je voda u obilnim količinama potekla kanalom i izljevala se u potok iza crkvice u Dujmovači. Tako je bila gotova trećina posla, a ostalo je bilo predviđeno da se dovrši iduće godine. Prilikom radova oko gornjeg toka rijeke uzimane su velike kamene ploče s vodovoda antičke Salone za pokrivanje Dioklecijanovog kanala tamo gdje su one manjkale. Prilikom radova naišlo se na više mjesta na arheološke ostatke. Tako su na lokalitetu Ljubimac blizu mosta Vidović otkriveni djelovi rimskog sarkofaga, sedam nadgrobnih natpisa i nešto nakita.

Dana 16. svibnja stigao je u Split direktor državnih željeznica inženjer J. Lott. Sutradan je posjetio načelnika općine, zaželio da vidi stanje radova na vodovodu i još isto popodne obišao gradilište. U to je vrijeme

most u uvali Karabaš sa 17 arkada i dužine 130 m već bio završen, a onaj drugi u obližnjoj uvali Bilice je dobro uznapredovao. Za veliki most u Dujmovači je pripremljeno kamenje i već dopremljeno s otoka Brača u obližnji Vranjic. Načelnik je zamolio Lotta da inauguriše radove položivši prvi kamen, što je on učinio. Stanje najvećeg mosta u Dujmovači bilo je vrlo loše. O tome svjedoči Andrićev nacrt, crtež kojeg je napravio Cassas 1802. god. i sačuvana fotografija snimljena nekoliko godina prije početka radova.

Kako je već navedeno, Bajamontiju je dala gradnju u zakup Općinska uprava, a da to nije podneseno Vijeću na odobrenje. Da bi se tome formalno udovoljilo zaključilo je Vijeće 14. srpnja 1878. god. da mu se za izvršene radove isplatiti ono što otpada na općinu i da se odobrava način na koji je do tada postupljeno kod rekonstrukcije starog vodovoda.

Poslije pune dvije godine rada pod rukovodstvom inženjera dr. G. Antonellija i općinskog inženjera P. Lughera konačno je bio obnovljen most preko doline Dujmovače. U njega je ugrađena masa od 2 638 m kubnih kamena. U subotu 31. svibnja 1879. god. postavljen je zadnji klesanac. Voda iz Jadra ponovno je nakon više od milenija potekla ovim monumentalnim zdanjem uz oduševljenje prisutnih. Bivši upravitelj Arheološkog muzeja u Splitu dr. F. Lanza je ganut stegao ruku poslovođa S. Markovini, čijem je zalaganju trebalo zahvaliti što je obnova bila vrlo stručno izvedena. Na pilonu između dva najveća luka postavljena je spomen ploča s posvetom na latinskom jeziku.

Radovi na vodovodu su nastavljeni dalje. Samo nekoliko dana kasnije 7. VI položen je kamen temeljac rezervara za distribuciju vode po gradu nedaleko zgrade današnje općine. Projekt ove kićene zgrade napravio je Antonelli. Prilikom iskopa terena za rezervar pronađeni su temelji jedne stare građevine od prostog materijala loše zidane sa slabim vezivom. Imala je kružni oblik s koncentričnim zidovima koji su bili ojačani radijalnim zidovima. Nađeno je više novaca iz doba cara Konstantina, nekoliko grobova pokrivenih crijepom, djelovi željeznih i bakrenih predmeta.

Izgradnjom ovih objekata završeni su najvažniji radovi na dovodu vode do grada. Kao izvođač se spomnje inženjer Dreossi.¹⁵ Pri obnovi dovodnog kanala 1877—79. god. moglo se od cijele njegove dužine samo oko trećina upotrebiti bez većih popravaka, jer je cementna masa još dobro držala, a četvrtinu je trebalo ponovno presvoditi. Ostali dio, skoro polovicu, se moralo temeljito popraviti pošto je bio gotovo potpuno uništen. Već je navedeno da su projekti koje je izradio dr. Locati tokom izvedbe donekle izmjenjeni radi ušteda. Tako je u uvali Karaše trebalo dignuti most od 17 lukova, ali je njihov broj smanjen i ozidan opekom umjesto kamenom. Most u Dujmovači je trebao imati što starih što novih 27 arkada, ali su reducirane na 18 i razlika zamjenjena zidom. Čitav kanal je trebao biti presvođen, ali je djelomično pokriven pločama. Radi toga je kasnije za kišnih dana prodirala zemlja kroz spojnice u kanal, pa ga je trebalo češće čistiti i popravljati. Ali bilo je i poboljšica. Tako je obnova mosta u Dujmovači bila predviđena od sitnog kamenja iz lokalnih kamenoloma, a upotrebljen je bijeli kamen iz Brača. Za unutrašnji premaz upotrebljen je kvalitetniji cement koji je garantirao nepropusnost.

Nacrte za gradsku mrežu je izradio Antonelli 1879. god. Po ovom projektu razvod se protezao od rezervara do današnje Poljane 27. marta. Tu se dijelio na dvije osnovne grane. Prva je vodila na zapad i opskrbljivala donje djelove predgrađa Dobri i Veli Varoš i završavala se na Savezničkoj obali. Jedan njen sekundarni ogranak opskrbljivao je zapadni dio starog grada, druga strana je skretala na jugoistok pored bastiona Cornaro te se opet dijelila na tri smjera: preko Bosanske ulice do mora, kroz Zlatna vrata sredinom Dioklecijanove palače do mora i posljednji preko Pazara, donjeg dijela predgradnja Lučac do crkve sv. Petra starog. Ovom mrežom je bio obuhvaćen stari grad i najbliži djelovi predgrađa Manuš, Dobri, Varoš i Lučac. Dublje u predgrađa i nije mogla ići radi njihovog visokog položaja. Na pojedinim uličnim proširenjima i pjacetama predviđene su javne česme gdje je stanovništvo dolazilo po vodu jer razvod po kućama nije ovim planom predviđen.

U siječnju 1880. god. otpočeli su radovi na dijelu vodovoda od rezervoara do grada. Iskopi rova su bili donekle otežani pošto se naišlo na podzemnu vodu, a mjestimično i na čvrstu stijenu. U nedjelju 14. ožujka bila je svečanost i važan datum za Split. Toga dana konačno je živa voda, poslije nego što je stoljećima bila u zaboravu, ponovno stigla pred grad u novi rezervoar. Događaju je prisustvovao veliki broj ljudi. Tačno u 10 sati i 40 minuta začuo se šum vode koji je dopirao iz daleka da bi zatim s praskom izbili prvi mlazovi padajući u komore rezervoara.

Radovi na mreži su nastavljeni dosta brzo. Nakon što je početkom travnja završen drugi veliki tunel, otpočelo se s trasiranjem i iskopom rova za polaganje instalacija kroz predgrađa i namještanje ljevanih željeznih cijevi u dijelu kanala koji je već bio iskopan. Koncem travnja radovi su već dobro podmakli. Cjevovod je položen do pred sam grad i već su bili završeni iskopi rova za polaganje cijevi koja će napajati monumentalnu česmu na obali. Forsiran je spoj za potrebe željeznice kako bi voda što prije potekla u velike rezervoare na stanici. U nedjelju 2. svibnja puštena je privremeno voda u kanale prema gradu. Zatim je tok prekinut da se urede različiti mehanizmi i filteri za vodu. Na 24. lipnja vodovod je konačno otvoren. Voda je brzo i obilato potekla prema svečano okićenom rezervoaru. Okupljeni ljudi su se razdragali kada su u prostoriji blizu komore za ventile ugledali mlaz vode koji je tekao iz male česme. Prisutni su se tiskali da probaju bistru i hladnu vodu koja je svojim mlazom simbolizirala završetak ovog složenog i značajnog podhvata.

Velika blagodan od vodovoda odmah se osjetila, iako je tek predstojalo da se napravi 25 planiranih javnih fontana po gradu. Već tada postavljena fontana na željezničkoj stanici bila je od velike koristi za pučanstvo predgrađa Lučac. Dana 10. srpnja otvorena je prva fontana za javnu upotrebu na Dobrome u blizini današnjeg kazališta za potrebe ovog predgrađa. Sutradan ujutro puštena je u rad još jedna slična česma kod kuće Drelje-Pavaca u Velom Varošu. Prisustvovao je veliki broj ljudi. Mnoge poteškoće i prilični troškovi kojima je bio izložen težački svijet iz predgrađa da bi podmirio potrebe za vodom, tako su ublažene. Poslije nekoliko dana proradila je i fontana u blizini Okružnog ureda. Kroz kratko vrijeme voda je postepeno stizala u sve dijelove grada. Nas-

tavljeno je s postavljanjem javnih česma. U subotu 17. srpnja otvorena je fontana u blizini crkve sv. Duha na širini Pisturi. Izrađena je na dva mlaza u identičnom obliku onih za Veli Varoš i Dobri. Masa naroda se okupila i ovom prilikom oko svečano okićene česme. Tako je Split u nekoliko dana doživio otvaranje pet fontana što je zadovoljavalo najpreče potrebe grada.

S druge strane žurno se radilo na iskopima i polaganju vodovodnih cijevi prema kasarni koja se nalazila u zgradi bivšeg samostana sv. Marije de Taurello. Voda je dovedena i do obližnjih baraka u kojima se prodavala riba na mjestu današnje ribarnice. Tih dana počela je gradnja četvrte česme za potrebe Lučca u blizini crkve sv. Dominika. U subotu 18. rujna otvorene su dvije nove fontane na Lučcu, a nekoliko dana kasnije stigle su u Split još četiri česme od kamena nabavljene u Trstu.

Pri samom koncu 1880. god. završeni su svi radovi na rezervoaru. Zgrada je kompletirana dekorativnim elementima. Iznad središnje atike postavljen je kameni medaljon s portretom cara Dioklecijana izrađen prema jednoj antičkoj moneti. S obje strane glavnog pročelja postavljene su akroterije koje predstavljaju dva vodena čudovišta. Svi ovi ornamentali su isklesani iz kararskog mramora u poznatoj radionici R. dell'Ara u Milanu. Ispod zgrade su dva rezervoara za vodu ukupnog kapaciteta 780 metara kubnih. Razina vode u njima je na 21 m nadmorske visine pa je ukupni pad od izvora do rezervoara samo 12 m. U najnižim predjelima grada bila je visinska razlika do rezervoara tek 17-18 m.

Početkom ožujka 1881. god. doplovio je brod s pet novih bogato dekoriranih fontana. Splićani su s nestrpljenjem očekivali njegov dolazak, jer se pronio glas da se negdje usput potopio. Jedan lijepi šestostrani bazen je određen za pregrade Lučac, jedna česma sa osnovom u obliku križa za Veli Varoš, jedna manja za Voćni trg, četvrta za tadašnji Zeleni trg, a peta za park na Manušu. Osim što su služile za opskrbu građana vodom, nove fontane su estetskim izgledom i položajem u gradskim ambijentima imale dekorativnu ulogu i osmišljavale pojedine punktove. To su bila mjesta okupljanja i susreta, što im je davalo posebnu privlačnost i važnost. Kasnije, postupnim uvođenjem vode po kućama, prestala je potreba za javnim česmama pa su prepuštene propadanju. Samo ih je još nekoliko sačuvano. Kao kruna čitavog podhvata podignuta je na obali raskošno dekorirana „monumentalna fontana“ koja je simbolizirala obilje vode i njen značaj za budućnost Splita. Isklesana je u radionici R. dell'Ara. Radi političkih razmirica između narodnjaka i autonomaša svečano je puštena u rad tek 1888. god.

Tako je konačno poslije 35 godina uz brojne poteškoće ostvarena ideja Vicka Andrića o obnovi Dioklecijanovog vodovoda. On to nije dočekao. Umro je 1866. god. još prije nego što su radovi i započeli. Međutim, Andrić je u mnogome zaslužan što je Split rješio jedno goruće pitanje bez kojega se nije mogao zamisliti više nikakav napredak. Naravno da je ovako izuzetan događaj izazvao veliku pažnju svih stanovnika pa je imao čak odraza i na umjetničko stvaralaštvo onoga vremena. Dujam Srećko Karaman sakupljajući narodne pjesme u Splitu zabilježio je jednu napitnicu posvećenu Andriću koja se pjevala u bratimskoj kući sv. Križa u Velom Varošu.¹⁶

Plemiću Andriću

Sad ću napijati
Kako budem moga,
Andriću plemiću,
Da ga Bog pomoga!

Andrića kolino
S poštenjem visoko,
Inženjera ime
Glasi na široko!

Inženjeru dragi
Pun svake vridnosti,
U van se naodu
Duboke kriposti!

Jer ste vi učili
Na dalika mista,
S toga vam je pamet
Duboka i čista!

Od vaše pameti
Na svitu je malo,
Vi lipo vladate
I sudite pravo!

Vlastelin je dobar
Zborit nima straja,
On j' u Beču bija
Kod istoga kraja!

Biše on kod kraja,
Dogovor uzesti,
Kako iz Solina
Vodu nam dovesti.

To će biti brzo
Jerbo je moguće,
Za takove stvari
Srce mu je vruće!

Bog mu dao zdravlje,
To će brzo biti,
Ter solinska voda
U Splitu će vriti!

Vaše će ime
Dugo spominjati,
Jere vaša dila
Ne će potmrčati!

U našem gradu
Vi ste zlatna kita,
Bog van dao zdravlje
Još za mnoga lita!

BILJESKE

¹ Fisković C., *Splitski lazaret*. Četiri priloga historiji grada Splita XVII i XVIII stoljeća. Split, 1953. — ² Fisković C., Kraljević Lj., *Doprinos povijesti vojno-pomorskog saniteta u Splitu*. Split, 1972. — Kečkemet D., *Stara splitska bolnica*. Split, 1964. — ³ Pederin I., *Franjo I i počeci antičke arheologije u Hrvatskoj*. Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, Split, 1985, 149. — ⁴ Almanacco provinciale della Dalmazia per l'anno 1822—1832, Zadar. — ⁵ Nacrti se čuvaju u Regionalnom zavodu za zaštitu spomenika kulture u Splitu. Svi ovi bunari su kasnije zatrpani i više ne postoje. — ⁶ Crnica A., *Naša Gospa od zdravlja*. Šibenik, 1939. — ⁷ O ovome potanko vidjeti u Ivanović N., *Povijest splitskih toplica*. Kulturna baština, Split, 11—12/1981. i 13/1982. — ⁸ Fisković C., *Izgleđ splitskog Narodnog trga u prošlosti*. Peristil, Zagreb, 1954, 86 i 93. — ⁹ *Ancora sulle nuove fontane*. L'avvenire, Split, 14. VII 1880. — ¹⁰ Dopis br. 1963 od 20. VIII 1854. kojeg je uputila Građevinska direkcija Namjesništvu. — ¹¹ Dopis br. 26 od 29. IV 1855. kojeg je načelnik Vitturi uputio Andriću. — ¹² Dopis V. Andrića Centralnoj komisiji u Beču br. 11 od 9. V 1855. — ¹³ Br. 19 od 7. VI 1857, Andrićevo pismo iz Splita Centralnoj komisiji. — Br. 34 od 1. IX 1857, Andrićevo pismo iz Rima Centralnoj komisiji u Beču. — ¹⁴ Piplović S., *100 godina splitskog vodovoda*. Kulturna baština, Split, 1981, 11—12. — ¹⁵ *Gosp. inž. Dreossi, Naše Jedinstvo*, Split 17. V 1913. — ¹⁶ *Marjanska vila ili sbirka narodnih pjesama sakupljenih u Spljetu* po Dujmu Srećku Karamanu, Split, 1910, 83.

BIBLIOGRAFIJA O OBNOVI SPLITSKOG VODOVODA

1. Ricostruzione dell'antico acquedotto di Diocleziano fra Salona e Spalato, Osservatore Dalmato, Zadar, 15. V 1855.
2. Iniziativa della congregazione municipale di Spalato, per la ricostruzione dell'antico acquedotto romano, Split, 1860.
3. L'Avvenire, Split, 1871, 89, 102, 103, 123, 140; 1878, 24, 60, 92; 1879, 62, 63, 64, 142; 1880, 9, 14, 15, 20, 25, 26, 28, 30, 31, 33, 36, 39, 42, 43, 46—65, 67—70, 72—75, 77, 78, 80, 81, 83—86, 91, 93, 94, 96, 99, 100, 103, 104, 107, 109, 111, 112, 134, 137, 139, 141; 1881, 17, 19, 25, 32, 56, 58.
4. Scavi, Bullettino di archeologia e storia Dalmata, Split, 1879.
5. L'acquedotto romano, Bullettino di archeologia e storia Dalmatia, Split, 1879.
6. Bajamonti A., *Sulla ricostruzione dell'acquedotto romano*. Cenni del podestà di Spalato Dr. Antonio Bajamonti esposti nella XXXI. Tornata ordinaria del Consiglio comunale tenuta il 14. marzo 1880. Split, 1880.

7. *Naši dopisi osobiti*, Narodni list, Zadar, 14. I 1880.
8. Karaman D., *Lettera aperta all'onorevole signor dr. Antonio Bajamonti podestà di Spalato*. Narodni list, Zadar, 20. III 1880.
9. *Vodovod splitski*, La difesa, Split, 8. VIII 1884.
10. Narod. Split, 1888, 6, 46, 47, 51, 58, 59, 61, 64, 79, 87, 91.
11. Bulić F., *L'acquedotto di Diocleziano fra Salona e Spalato*, Bullettino di archeologia e storia Dalmata, Split, 1901.

Stanko PIPLOVIĆ, Split

OPERA DI VINCENZO ANDRIĆ SU APPROVVIGIONAMENTO DI ACQUA DELLA CITTA DI SPLIT

Le origini dell'approvvigionamento di acqua organizzato della città di Split vanno ricercate nel passato ormai molto lontano.

Costruito il proprio palazzo in un seno di mare vicino a Salona, l'imperatore Diocleziano vi fece portare l'acqua corrente dalle sorgenti del fiume Jadro per mezzo di un acquedotto lungo 9 chilometri.

Ai tempi di irruzione avaro-slava, avvenuta all'inizio del VII secolo, venne distrutto con molta probabilità anche l'acquedotto, il quale poi non ebbe più fortuna di essere costruito di nuovo. Fu perciò che la città medievale di Split, venutasi ormai a creare entro le mura del Palazzo di Diocleziano, si riforniva di acqua dai numerosi pozzi pubblici e privati come pure da alcune sorgenti nelle vicinanze della città.

Nella prima metà del XIX secolo svolgeva a Split la propria attività di ingegnere l'architetto Vincenzo Andrić, originario di Trogir.

In quel tempo, estesasi ormai la città al di fuori del suo nucleo storico, la necessità dei rifornimenti di acqua più abbondanti si impose con urgenza sempre più imperiosa. Nel corso degli anni 1844—1846 Andrić ideò i progetti di ricostruzione dei pozzi d'acqua già esistenti nella città e nei dintorni (a Lovret, in via di Generalato, dinanzi alla chiesa di S. Filippo, nella attuale piazza di G. Bulat e nel rione di Sukošan). Mise in atto inoltre i lavori di assestamento delle sorgenti sulfuree in riva al mare vicino al convento di S. Francesco che ai contadini di Veli Varoš servivano per il lavaggio di biancheria.

Tutti questi lavori però non erano se non soluzioni provvisorie. Le necessità sempre più impellenti della popolazione nonché il relativo sviluppo dell'industria e del traffico esigevano la realizzazione di piani più radicali. Fu così che si incominciò a riflettere sulla possibilità di portare l'acqua corrente alla città. Vennero prese in considerazione tre varianti di esecuzioni possibili. La prima era quella di ricostruire il vecchio acquedotto del Palazzo di Diocleziano, la seconda prevedeva la costruzione di un canale completamente nuovo per convogliare l'acqua dalle sorgenti del fiume Jadro mentre la terza progettava la costruzione di un serbatoio destinato ad accumulare le acque delle quattro sorgenti più piccole esistenti nelle vicinanze della città.

Andrić non tardò ad adoperarsi con impegno in favore della prima delle varianti menzionate, che in seguito venne anche accettata. La esecuzione ne fu affidata allo stesso Andrić.

Dopo aver fatto nel corso di due anni, e precisamente dal 1855 al 1856, le necessarie ricerche e scavi di tutti i resti ancora conservati dell'antico acquedotto romano, Andrić fece i relativi disegni e incominciò ad idearne il nuovo progetto. Senonché, essendo ormai in là con gli anni, non riuscì a portarlo a termine.

La sua opera fu continuata dal Dott. Francesco Locati, ingegnere del Comune di Split. Terminati tutti i preparativi, l'attuazione del progetto venne poi ostacolata da non poche difficoltà finanziarie. Ciononostante, grazie ai contributi dell'esercito, delle ferrovie di stato e di un apposito credito finanziario ottenuto dal Comune della città, si è riusciti a risolvere anche questo problema.

Nel 1877 incominciarono infine i lavori di esecuzione: i primi da eseguirsi erano quelli del canale adduttore che doveva collegare le sorgenti del fiume e la città, poi quelli del serbatoio centrale ed infine quelli della relative rete di distribuzione. Tutto il complesso di lavori fu terminato nel 1880. Fu allora infatti

che il nuovo acquedotto era finalmente messo in funzione., il che diede luogo a grandi festività.

All'inizio, non essendo ancora eseguita la rete di erogazione di acqua nelle case, gli abitanti se ne fornivano da una trentina di fontane pubbliche disposte in varie vie e piazze della città.

Fu così che dopo un periodo di 35 anni carichi di numerose difficoltà di natura tecnica finanziaria e politica si è riusciti a realizzare finalmente il progetto originariamente ideato da Vincenzo Andrić. Con ciò fu risolto uno dei più scottanti problemi della città ed uno dei presupposti necessari per il suo ulteriore sviluppo.

Morto nel 1866, prima cioè che i lavori fossero iniziati, Andrić non ebbe purtroppo la soddisfazione di vedere realizzata la propria idea.

(Rad je primljen u Uredništvu 20. XII 1987. god.)

Original scientific paper
UDC 618.2:159.922.4/497.1 „19”

Vesna ČULINOVIĆ-KONSTANTINOVIĆ, Split

TRADICIJSKA DRUŠTVENO-MEDICINSKA PRAKSA OKO TRUDNICE I PORODA U SREDNJOJ DALMACIJI

U tradicijskoj kulturi srednje Dalmacije, kao uostalom u svim seoskim sredinama, još prije organizirane, stručne pomoći, postojala je briga društvene seoske zajednice o potomstvu. Takva briga spada u primarni interes društvene grupe.¹ Specifična povijesno-politička zbivanja u kojima su migracijska strujanja bila stoljećima redovna pojava, stvorila su nužnost brze adaptacije migranata na novi društveni ambijent. Tu se, na obiteljskoj, primarnoj susjedskoj, tazbinskoj i užoj prijateljskoj pripadnosti, razvijao i nastavljao sistem tradicijske magijsko-medicinske prakse. Ona je u nešto izmijenjenom i, u odnosu na višestoljetnu prošlost, malo reduciranom obliku i opsegu, sačuvana gotovo do naših dana. U višegodišnjim terentskim ispitivanjima uočavali smo postupke, dobivali „recepte” i upute, gotovo istovjetne onima koje čuvaju arhivski zapisi iz prošlih vremena.

Dok je Evropa od 16. st. razvijala zdravstvenu službu u okviru koje i „porodiljske odjele i primaljske škole”, u srednjoj Dalmaciji tek 1821. god. počinje u Zadru radom prva škola za primalje.² Seosko zaleđe, međutim, i dalje je moralo autohtonim snagama rješavati vitalne probleme svakodnevice. Tako se liječenje, pa i briga o trudnici, porodu i djetetu, vršila prema tradicijskim iskustvima, a to znači ponajviše ljevakovitim travama i magijskim, najčešće preventivskim, radnjama.³ Trogirski pločica iz 6. st. samo je dokaz više kontinuiranom nastojanju ljudi da se zaštite od uroka,⁴ koji su smatrali izvorom najviše uzroka bolesti. Poznavanje etiologije bolesti bilo je minimalno, stoga se većina i stavljala u domenu magijske prakse. Budući da su prvenstveno travarice, a i travari, stoljećima izjednačavani sa provodiocima tzv. crne magije, tj. sa vješticama, njihov se rad kažnjavao teškim kaznama⁵ Radi takvog stava vlasti, a još više radi straha u narodu od ljudi i žena koji su posjedovali njima nepoznate moći liječenja, u Poljicima se, na primjer, uobičajilo javno obznanjivati, da dijete rođeno u košuljici nema nadnaravne sposobnosti. Još je živo sjećanje da bi žena, obično ona koja je pomagala pri porodu, iznijela na prozor košuljicu u kojoj se dijete rodilo, ili bi izašla pred kuću na ogradu i tri puta viknula:

„Nit' je mora nit' višćica,
nego prava divičica!”

* Rad je saopšten na naučnom skupu „Povijest zdravstva u Dalmaciji” povodom „180. obljetnice osnivanja prvog medicinskog studija u Hrvatskoj u Trogiru” 12. X 1987. god. u Trogiru.